

SZEMLE

HERCZEG GYULA: A RÉGI MAGYAR PRÓZA STÍLUSFORMÁI

A mai kutatókat egyre jobban érdekli az írói üzenet megszövege-zése, a nyelv és a gondolat, a szuperstruktúrák és az aktuális szöve-gek kölcsönhatása. Ezeket a törekvéseket tükrözi Herczeg Gyula új kötete is. *A magyar próza stílusformáival* foglalkozó harmadik könyve a XX. és a XIX. század után a régi magyar irodalom felé fordult, tehát szinte úgy járt el, mint az a detektív, aki a jól látható nyomok-ból s tényekből kiindulva egyre mélyebb és szétágazóbb összefüggé-sekre bukkan. A szerző külföldön is elismert tudós romanista, s így annál meglepőbb, mennyire beleásta magát a magyar irodalmi stílus kialakulásának összetett kérdéskörébe. Bizonyos, hogy az olasz s általában a neolatin nyelvek egyes sajátosságai, a középkori latin jellegzetességei nagy segítségére voltak a magyar problémák meg-fejtésében, sőt megkockáztatnánk azt a megjegyzést is, hogy talán éppen széles körű ismereteinek köszönhető problémaérzékenysége. Valóban igaz az a Goethe-mondás, hogy anyanyelvét csak az ismer-heti igazán, aki másokét is elsajátította.

A régi magyar prózával foglalkozó kötet bizonyos értelemben követte az első kettő felépítését: elsősorban abban, hogy nagyobb terjedelmű, összefüggő szövegek bemutatása, majd részletes, jól át-tekinthető elemzése után vonja le következtetéseit. Szorosabban a XIX. századi elemzésekhez kapcsolódik: ahogy a múlt század stílus-elemzéseinél sem az uralkodó ízlésirányokra építette szövegelemzé-seit, itt is eltekintett tőlük, nem úgy, mint a XX. század esetében, ahol impresszionista, expresszionista stb. törekvések nyelvi meg-valósulását taglalta. Új kötetében ezt azzal indokolja, hogy „[a nyelvi tények] (. . .) egymással összefüggő rendszert alkotnak; ennek fejlő-dése nyilván külső tényekkel kapcsolatban megy végbe, de a nyelvi jelenségeknek mégis sajátos mozgásuk van, amely belső adottságok-ból folyik, illetve sok esetben függ az író mintáitól, tanultságától, de tekintettel lehetünk az író egyéniségének, céljának vagy akár a szövegbe öntött tartalomnak befolyásoló erejére is”. (6. l.) A gon-dolatsort azzal folytatja, hogy Mikes nyelvét nem lehet tipikusan felvilágosodás kori prózának tekinteni, ahogy Faludi Ferenc „két-

arcúságát” is emlegeti irodalomtörténeti megállapításokra hivatkozva. Ennek ellenére ez a módszertani purizmus mégsem indokolt, éppen akkor nem, ha a kutató saját szavait is figyelembe vesszük. Természetesen nem minden esetben lehet a kor irodalmi, esztétikai, filozófiai felfogásának hatását egyértelmű kizárólagossággal megállapítani, de a Riegl által a művészettörténetbe bevezetett „Kunstwollen”-fogalom nemcsak az irodalomtudós számára lehet termékeny, hanem még a Herczeg által tárgyalt nyelvi jelenségek, illetve írók esetében is jól megfigyelhető: a XVIII. század két fenn idézett alkotójánál is érdekes lett volna régi és új (főként Faludinál) jól megfigyelhető harcát végigkísérni, Zrínyi és Pázmány bemutatásakor pedig meg lehetőségen kézenfekvő a barokk ízlés alakító szerepe.

Herczeg a régi magyar próza bemutatásakor elsősorban a mondat-szerkezetek és a közlésmódok kialakulását vizsgálja, akár a régebbi kötetekben, de újdonságként részletesen ismerteti az idézetek hang-, alaktani és lexikai sajátosságait, sőt a maitól eltérő mondattani építkezési formákat is. Így a mellékmondati igemódok eltérését (tárgyi, időhatározói és célhatározói mellékmondatokban feltételek jelen a mai felszólító mód helyett), a múlt idők (folyamatos, régmúlt, elbeszélő, befejezett) használatát jól megválasztott példákon tanulmányozhatjuk, akár a tagmondat-értékű határozói igeneveket. Lexikai vonatkozásban nemegyszer olyan szók vagy szókapcsolatok kerülnek elő, amelyek az eddigi szakirodalomban csak későbbi szövegekkel kapcsolatban vagy egyáltalán nem ebben a formában fordultak elő. A szerző erre mindig utal, de sohasem hangsúlyozza új eredményeit.

Herczeg érdeklődését leginkább a mondatban realizálódó beszéd-aktus foglalkoztatja, vagyis az író céljának s e cél nyelvi megvalósításának problematikája. Ahogy az egyes régi szövegeket a szerző a könnyebb megértés s az elemzés megkönnyítésére „átírja”, hogy annál biztosabban térhessen vissza az eredetihez, vagy ahogy rámutat ugyanannak az íróknak a stílusváltására, rokon törekvéseket mutat a mai szövegten művelőivel, akik ugyancsak a legkisebb egységekig hatolva akarnak egy-egy szöveget átvilágítani. Herczeg hagyományos stilisztikai módszereivel is meggyőzően igazolja például Bethlen Gábor esetében a Dóczy Andrásnak és a török Halil pasának írottak különbségét, mintegy azt a szövegteni alaptételt bizonyítva, hogy a címzett személye és az elérendő cél, vagyis a perlokúció még a mondat legkisebb egységére is kihat.

Ahogy a régi levelek még magukon viselték az élőszóbeli előadás jegyeit, vagy ahogy a mindenkori szónoki beszédnek igen erősen tekintetbe kell vennie a hallgatóság értelmi és érzelmi reakcióit, az írott szöveg sem tekinthet el olvasója személyétől. A Heltai Gáspár stílusát „életszerűnek” minősítő s erre igen meggyőző szemelvény-

anyagot idéző szerző éppen a beszélt nyelvi sajátosságokból közelíti meg a szabad függő beszéd kérdését: az átképzeléses előadást, amely az egyenes beszéd egyes szám első személye helyett a harmadikat használja, de ugyanakkor a megszólaltatott személy helyzetét, gondolkodását érzékelteti. A függő beszéd terjedelmessége és az egyenes beszéd idéző mondatainak egyhangúsága helyett a gördülékenyebb szabad függő beszéd szép pályát futott be a századok folyamán: a magyar irodalomban az egyszerűsítésre törekvés gyakorlatiasságától Bethlenen, Szalárdin át a XIX–XX. századi próza tudatos stílus eszközeig, amikor már a „communis opinio” kifejezésére is igen alkalmas.

A XVI. századtól a XVIII.-ig ívelő stíluselemzés az „életszerű stílus”-t Heltai és Szepsi Csombor Márton szövegein, a „mesterkelt”-et elsősorban Bethlen Gáboron, a „szenvedély és mértéktartás” jellegzetességeit főként Zrínyin és Pázmányon, a „tárgyilagosság felé” tartó irányzatot többek között Kemény János és Bethlen Miklós írásain bizonyítja, a „világosság” képviselői pedig Mikes és Faludi. A legjobb fejezetnek a *Szenvedély és mértéktartás* címűt tartjuk: kimutatja, hogy Magyar Istvánnál a ritmikusan elhelyezett mondatrészek a sok részlet közlésének igényéből fakadnak, s végül retorikus szószaporításba csapnak át, Zrínyi, illetve Pázmány ritmikus tagmondatai viszont már minden részletükben funkcionálisak, s tökéletesen szolgálják az írói szándékot. A tartalom és a nyelvi kifejezés egyensúlya módot ad a szerző példaszerű elemzéseire. Herczeg kiemeli, hogy az ismétlődés, a szimmetria mindig a közlési célnak van alávetve. Éppen ezért itt különösen helyénvalónak tartottuk volna, ha a tudatos barokk mondatépítés példáinál a kor olasz és latin irodalmát jól ismerő Herczeg kitekint a korabeli modellekre is.

Az új eredményekben gazdag kötet mintaszerű felépítését, tiszta logikáját külön hangsúlyoznunk kell. Olyan kitűnő kézikönyv, amelyet mind az irodalom, mind a nyelvészet kutatói és tanulmányozói nagy haszonnal forgathatnak. Éppen ezért kell szóvá tennünk két dolgot: a könyv meglehetősen szegényes kiállítását és a név- és tárgymutató hiányát. Tekintettel arra, hogy a tanulmányt egyetemi hallgatók is használni fogják, jó lett volna egy-két szakkifejezést a kötet lábjegyzeteiben megmagyarázni (pl. parataktikus szerkesztés, anafora stb.). Tudomásunk szerint a Tankönyvkiadó a közeljövőben egy kötetben akarja megjelentetni a három tanulmányt, s akkor a fenti kifogásokat célszerű lenne tekintetbe venni. Ha az olvasó kezében egyszerre lesz mindhárom írás, a kitűnő elemzések tükrében még nyilvánvalóbban láthatja, hogyan szolgálják a nyelvi konstrukciók a gondolatot, illetve hogyan hatnak vissza rá a magyar nyelvű írásbeliségben az évszázadok folyamán. (*Tankönyvkiadó, 1985.*)

T. TEDESCHI MÁRIA